

Oğuzca *Ayla* “Öyle, o şekilde” Kelimesinin Kökeni Üzerine*

Orçun Ünal**

Özet: Bu çalışmada, ilk kez Dīvānū Luġāti’t-Türk’te geçen ve Oğuzca ibaresiyle verilen *ayla* “öyle, o şekilde” kelimesinin tarihi ve modern Türk dillerindeki varyantları araştırılarak kelimenin Eski Türkçe *anlayu* kökünden geldiği ortaya konmaya çalışılacak ve Oğuzca *ayla* kelimesinin aslında Kıpçakçadan bir alıntı olduğu gösterilecektir.

Anahtar sözcükler: Oğuzca, Kıpçakça, Similatif eki, Alıntı, *Ayla*, *Alay*

On The Origin of The Word *Ayla* “thus, in this way” in Oghuz

Abstract: The present article studies the word *ayla* “thus, in this way” which first appears in Dīvān Luġāt al-Turk as Oghuz. Investigating its variants in historical and modern Turkic languages the author will try to show that the word goes back to OT *anlayu* and that supposedly Oghuz *ayla* is in fact a loanword from Kipchak languages.

Key words: Oghuz, Kipchak, Similative case, Loanword, *Ayla*, *Alay*

Giriş

İlk kez DLT’de geçen ve Oğuzca ibaresi ile verilen *ayla* “öyle, o şekilde” kelimesinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen örnekleri aşağıda verilmiştir:

Tarihi lehçelerde:

DLT (Oğuz) *ayla* “böyle, bu suretle” (fol. 69, madde başı); (Oğuz) *ayloq ayloq* “böyle böyle” (fol. 69, madde başı). Ayrıca *ayla* fol. 93, 526 ve bir okuyuşa göre (DankKelly 280, dn. 2) 555’te geçer.

* Dergimizin 8. (Bahar 2011) sayısında yayımlanan bu yazıyla ilgili bazı işaretlerin tam gösterilememesi hatasından dolayı yazıyı doğru biçimiyle yeniden neşrediyoruz.

** Okutman, Beykent Üniversitesi, orcununal@live.com.

CC *alay*, *alay-oğ*, *alley*¹ “öyle, o şekilde” (Grønbech 1942: 34).

Osmanlıca *eyle* ‹'YL'›, ‹'YLH'› “öyle” (TS 1582-1585), *öylelik* “öylesine, öyle bir, öylece” (TS 3151), *beyle* “böyle” (TS 527), *böyle ile* “böylelikle, bu suretle” (TS 670).

Senglah (57v. 2) *ayla* “thus, in that way”, (92v. 19) *öyle* (EDPT 272b).

Borovkov (1963: 72) *äylä* ‹'YL'› (ayla ?) “tak”.

Resuli Sözlüğü (205D33) *öyle* ‹'YL'› “this way, that way”, (205D32) *böyle* ‹BWYL'› “thus, like this, in this way” (Golden 2000: 313)².

'Alī'nin Kışsa-yı Yūsuf'u (16) *ayla* “thus” (EDPT 272b).

Kutb'un Hüsrev ü Şīrīn'i (7) *alay* “thus” (EDPT 272b).

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye (37. b.-13) *alaydır* “öyledir”, *bulaydır*³ (37. b.-12) “böyledir”.

Bulgatü'l-Muštāk (15, 13) *ayla kim* “öyle ki” (EDPT 272b).

Gülistan Tercümesi *alay* “öyle, öylece, o şekilde” (KTS 6b).

Münyetü'l-Guzāt *alay* “öyle, öylece, o şekilde” (KTS 6b).

El-İdrāk Haşiyesi *öyle* “zuhr vakti, ve ‘evet’ gibi tasdik edatı” (İzbudak 1936: 37).

Baytaratu'l-Vāzih *eyle* (*ayla?*) “öyle, o şekilde” (KTS 78b).

Abuşka Lugatı *alay mu bolur* “öyle mi olur” (Atalay 1970: 26).

Gülistan Tercümesi *eyle* (*ayla?*) “öyle, o şekilde” (KTS 78b).

Kitāb Fī İlmi'n-Nüşşāb *eyle* (*ayla?*) “öyle, o şekilde” (KTS 78b).

Kitāb Fī Rıyazatı'l-Hayl *eyle* (*ayla?*) “öyle, o şekilde” (KTS 78b).

Algış Bitigi *alay* “böyle, bu şekilde”, *alayoğ* “öyle, böyle” (Chirli 2005: 134).

Çağdaş lehçelerde:

Türkçe *öyle* “onun gibi olan, ona benzer”.

Anadolu Ağızları (Rize İli) *öyleyin* “öylece”; (Adana, Osmaniye) *öyleleyn* “öylece”, (Adana, Osmaniye) *öylelik sıra ~ sire* “öylece, böylece” (DS).

Anadolu Ağızları (“Karaçaycadan” Başhöyük *Kadınhanı -Konya) *allay* “öyle, o şekilde”, *billay* “böyle, bu şekilde”; (Kılıkış -İzmir, -Manisa, *Susurluk

1 CC'ta *alley* sadece iki kez geçer. Bu şekli Clauson (EDPT 272b) *allay*, Gabain (1959: 56) *allāy* olarak göstermiştir. Bizce bu şekil fonetik *alliy* veya *alley* biçimlerini yansıtmaktadır. Bu şekiller *aley* ve *aliy* olarak Karaycada yaşamaya devam etmektedir.

2 Golden'in *öyle* okuduğu şekil, *äylä* olarak da okunabilir. Ancak aynı eserdeki *böyle* kelimesi, Golden'in okuyuşunu haklı çıkarmaktadır.

3 Atalay (1945) *böleydir* olarak ince sıradan okurken, Clauson *bulaydır* okur. Bizce Clauson'ın okuyuşu doğrudur.

-Balıkesir, *Keşan -Edirne, Konyar, Katransa *Kayalar, Selanik) *bolay ki* “bari, keşke, hiç olmazsa, öyle ise”, (Havran *Edremit -Balıkesir, -Kütahya) *bulay* “bari, keşke, hiç olmazsa, öyle ise”, (*Lapseki -Çanakkale) *bulayki* “bari, keşke, hiç olmazsa, öyle ise” (DS).

Azerice *éle ~ éyle* “öyle” (AzDİL II 20-21, 49), *béle* (AzDİL I 255-6).

Gagauzca *öle* “öyle”, *öleliklen, böle ~ bööle* “böyle” (GTS 40b, 188b); *yö:le* “öyle” (Sevortyan 1974: 247).

Türkmence *eyle* “öyle” (TTS 208).

Kazakça *olay* “öyle, onun gibi”, *bılay* “öyle, böyle”, *bulayşa* “böylece” (KTTTS 76a, 80a, 379b).

Tatarca *alay* “da, tak, kak, tot” (Budagov 1869: 79-80); *alay* “so” (TDW 9).

Kazan Tatarcası *ālī* “so, auf solche Weise” (< *älāy) (Radloff 1893: 814).

Karayca *ewle* “öyle, şöyle”, *bewle* “böyle, bunun gibi”, *öyle* “öyle, onun gibi”, *böyle* “böyle, bunun gibi” (Çulha 2006: 52, 54, 63, 93); *alay*, (Trakay) *aly*, *aley* “öyle, böyle, şöyle” (Sevortyan 1974: 133, Çulha 2006: 43); *alayoñ* “öyle, şöyle” (Çulha 2006: 43).

Kırım Karaycası *oyl’a* (Sevortyan 1974: 247).

Kırım Tatarcası *oyle* “o biçimde, o yolda” (Sevortyan 1974: 247; Güllüdağ 2005: 614), *alay* “öyle, onun gibi, ona benzer” (Sevortyan 1974: 133; Güllüdağ 2005: 521).

Başkurtça *älāy* (Sevortyan 1974: 133).

Kırgızca *alay* “tak” (Yudahin 1965: 44).

Kumukça *olay, bulay, şulay* (Berta 1998: 314).

Karaçay-Malkarca *alay ~ allay* “öyle”, *bılay* “böyle”, *nellay* “nasıl”, *kalay ~ kallay* “nasıl” (Tavkul 2000: 77b, 80b, 121b, 237b, 306a).

Çuvaşça *alay*⁴ “öyle mi, sahi mi” (Bayram 2007: 32b).

Görüldüğü üzere, tarihi ve çağdaş lehçelerde bu kelimenin iki ana varyantı geçmektedir: İlk kez DLT’de geçen Oğuz merkezli *ayla* ve Kıpçak merkezli *alay*. *Bulay, beyle* veya *böyle* gibi b-’li varyantlar DLT ve CC’ta görülmemektedir, fakat *nellay* ve *kallay* gibi geç analogik varyantların aksine eskicil ve orijinal oldukları kesindir.

2. *Alay/ayla* Kelimelerinin Kökeni ve Eski Türkçe Anılayı

EDPT (272), ilk olarak DLT’de *ayla* şekli görülmesine rağmen kelimenin esas şeklinin *alay* olması gerektiğini belirtmekte ve kelimeyi *anlayı şeklinden

4 Çuvaşça *alay* kelimesi başka bir kökten gelmiyorsa, Kıpçakçadan geç bir alıntı olabilir.

getirmektedir. Clauson, bu zarfın *an+* veya *ol* zamiri ve *ile* edatından geldiği kuramının eleştiriyeye açık olduğunu belirtmektedir. Yukarıda verdiğimiz Kazakça *olay* biçimi, *ol+layu* oluşumunu düşündürse de DLT *ayla* ve CC *alay* verileri ışığında bu pek de olası gözükmemektedir. Kazakça *olay*, *alay* şeklinden *ol* zamirinin analogik etkisiyle meydana gelmiş olmalıdır.

Çulha (2006: 54, 93), Karayca *öyle* kelimesinin etimolojisini ET *ödläg* “time; noon, midday” (EDPT 55-56) sözcüğüne, *böyle* kelimesini ise *bu öd+le*’ye dayandırmaktadır. Türkçe *öyle* ve *böyle* kelimelerinin sırayla *o+ile ve *bu+ile şekillerinden geldiğini savunan etimolojiler gibi yukarıdaki etimolojiler de, bizce, yanlıştır.

Clauson’un farazi *anlayu şekline karşılık, Erdal (1991: 410; 2004: 200-1) Eski Türkçe işaret zamirlerinin similatif hali için *anlayu* ve *munlayu* şekillerini verir. Bu şekiller, akuzatif *anı* ve *munı* şekillerinin üzerine +IAyU similatif ekinin getirilmesiyle kurulmuştur⁵. İşte bu şekiller DLT *ayla* ve CC *alay* zarflarının kökeni olmalıdır.

ET *anlayu* göz önünde tutulduğunda *alay* şu şekilde meydana gelmiş olmalıdır:

ET *anlayu* > *anlayu > *allayu > *alay* ~ *allay*⁶

Yukarıda varsayılan *-nl- > -ll- benzeşmesi, genel fonetik ve Türkçe için gayet olası bir gelişmedir. Gabain (1959: 56) da burada bir benzeşme olduğunu düşünmektedir: “Das ll in *allây* ‘so’ und *allında* ‘vor’ kann als einer der seltenen Fälle von Assimilation angesehen werden”. CC *allında*⁷, -ln- > -ll- ilerleyici benzeşmesiyle *alnında* kelimesinden geldiğine göre, *allay* da *anlay(u) < ET *anlayu* şeklinden gerileyici benzeşme ile geliyor olabilir.

ET *anlayu* zarfının *alay/ayla* şekline gelişimini daha iyi anlayabilmek için öncelikle +IAyU ekinin tarihi ve çağdaş varyantlarını inceleyecek, sonra da ekin iç yapısı üzerinde duracağız.

3. Eski Türkçe +IAyU Similatif Ekinin Tarihi ve Çağdaş Varyantları

Öncelikle +IAyU similatif ekine bir bütün olarak bakmamız gerekmektedir. Bu ek, Orhon Yazıtları’ndan⁸ beri Eski Türkçede kullanılmaktadır, fakat Manihest metinlerde görülmez (Erdal 2004: 179). Eski Uygurcada özellikle

5 Erdal (1991: 410-11) ve (2004: 198) ET kişi zamirlerinin similatif hali için *biziñçüläyü*, *biziñçiläyü*, *siniçüläyü* ve *siziñçiläyü* şekillerini veriyor. Similatif ekinin zamirlerin akuzatif hali (*bizin*, *sini*, *sizni*, *munı*, *anı*) üzerine eklenmesini +IA- yapım ekiyle açıklıyor. Benzer surette +IXg yapım eki de *biznilig* şeklinde görüleceği üzere *bizni* akuzatif halinin üzerine ekleniyor (Erdal 2004: 201). Genitif ekiyle oluşturulan *biziñçiläyü* ise, Erdal’ın dediği gibi geç bir şekil olmalıdır.

6 Sevortyan (1974: 133) da doğru fakat eksik bir gelişme dizisi gösterir: *anlay* > *allay* > *alay*.

7 *Allında* şekli, Kışâsü’l-Enbiyâ’da da “ön, karşı taraf” anlamıyla görülür (Ata 1997: 22a). Bu şekil, *alında* (Bulgatü’l-Muştâk) biçiminden ikizleşmeyle de gelişmiş olabilir.

8 Yazıtlardaki tek örnek, 15 kez geçen *op+layu tæg-* şeklindedir.

doğa fenomenleri (*yagmur, bulut, şı, kıragu*), bitkiler (*kamış, kavık*), hayvan adları (*op*) ve insanları niteleyen isimlerle (*küdan, ortuk, bod*) kullanılır (Erdal 1991: 408-9 ve 479n.). DLT ve KB’de, Orhon Yazıtları’nda olduğu gibi sıkça hayvan adları (*adıg, arju, arslan, kaz, us, böri, ud*) ile birlikte kullanılır (Sertkaya 1995: 155-6). Ayrıca, KB 6549. beyitte özel bir isme getirilir: *Rüstäm+lâyü* (Erdal 1991: 409).

Orta Türkçe döneminde, +lAyIn ve +cIlAyIn olarak Eski Anadolu Türkçesinde sıkça kullanılır (Kerslake 1998: 196-7). Kerslake, +lAyIn ekinin 3. şahıs iyelik ekinde önce pronominal n’yi gerektirdiğini yazar. Bu duruma *anasınlayın* “annesi gibi”, *yetdüginleyin*, *dédüklerinleyin* ve *erinleyin* “kocası gibi” gibi örnekler verilebilir. Bu ek; isimlere (*bülbülleyin, deryalayın*), özel isimlere (*Mansur’layın*), partisiplere (*ınanacaklayın*) ve zamirlere⁹ (*sizleyin*) eklenerek “gibi, olarak, kadar” anlamı katar (TS Ekler 177-182). Ekin +layınca şekli de (*uğurlayınca*) bir kez tanıklanmıştır. Behcetü’l-Ĥadâik’te geçen *eşekinleyü* örneği de (Sertkaya 1995: 157) dikkate değerdir, fakat Eski Anadolu Türkçesindeki +lAyIn ekinin yaygınlığına karşı tek bir +lAyU örneği sadece söz konusu eserin eski yazı diline olan yakınlığını gösterir.

Berta (1998: 164), ekin Orta Kıpçakçada kullanıldığını yazar ve CC *yamğurlayın* “like the rain” örneğini verir. CC’ta +ley (< +lAyU) ve +leyin¹⁰ ekleri yan yana geçer: *kügürçinley, uçmuşley, qurtlây, buzowlây, kümüşley* (Gabain 1959: 51, 66) ve *yavlıayın* “yağ gibi” (Gabain 1959: 65), *ogrılayın* (Erdal 1991: 406).

Çağataycada benzer bir eke rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerindeyse, Schönig (1998: 269) Türkmencede +lAy(In) ekinin kullanıldığını yazar ve *vağtlayın* “for a while” örneğini verir. Buna *halkalayın, hepdeleyin, töverekleyin* ve *aytmışlayın* (TLG 250), *aşaklayın* (TTS 35b), *atlayın, bütünleyin* ve +lAy için *yüzley* “yüzeysel olarak” (Hanser 2003: 87) gibi örnekler eklenebilir. Berta (1998: 314); Karayim Türkçesi için *yalınley* ve *issileyin*, Kırım Tatarcası için *aqşamlayın* gibi örnekler vererek Batı Kıpçak dillerinde -lAy ve -lAyIn eklerinin kullanıldığını işaret eder. Buna, Kırım Tatarcası *sabalayın* (TLG 851) eklenebilir. Karaçay-Malkarcada +lAy eki halen ekvatif eki olarak kullanılmaktadır: *börü+lây, kılıç+lây, män+lây, sän+lây, biz+lây, siz+lây* (Tavkul 2000: 28, 45-46, 52; ayrıca bk. -gAnlAy ve -mAgAnlAy gerundium ekleri).

Türkiye Türkçesinde sadece kalıplaşmış olarak *akşamleyin, sabahleyin,*

9 Bu ekin çokluk 2. şahıs zamiriyle kullanımı ilginçtir ve bu türdeki tek örnektir.

10 Bu iki ek, okuması şüpheli olan *ogrılayın* örneği hariç incelik-kalınlık uyumuna girmemektedir. Söz konusu ekler bütün örneklerde +ley ve +leyin olarak yazılmıştır. Bu durum +leyin ekinin Türkçedeki durumuna benzerlik göstermektedir.

öğleyin ve *gündüzleyin* gibi örneklerde görülür. Ancak Anadolu Ağızlarında “gibi, -ımsı, vakti, -dığı zaman, taraftan” anlamları kattığı birçok sözcükte görülür¹¹. Gagauzcada *sabaalen* ~ *sabaalin* “sabahleyin”, *avşamneyin* ~ *avşamnen* “akşamleyin” ve *uurlayın* “uğru gibi” (TLG 104) gibi örneklerde ve +cilä(ä)n olarak *benimcilän* ve *senincilään* zamirlerinde görülür. Azericede ise bu ek kullanımdan düşmüş gibi gözükmemektedir.

Çuvaşçada benzer bir eke rastlayamadık, fakat kökü *şul* “yıl” olan *şullen* “yıllık, her yıl” (Bayram 2007: 210a) kelimesindeki +len eki büyük bir olasılıkla +IAyIn ekinden gelmektedir. Bu ek, *şulla* “yaz, yazın” kelimesinde görülen +IA (< ET +IA) ekinden farklı bir ektir.

TT *öyle* ve *böyle* zarflarının Halaççadaki karşılığı *ina* ~ *inay* ~ *inayda* ~ *inayça* ve *mina* ~ *minay* ~ *minayda* ~ *minayça*’dır (Doerfer 1988: 102). Bu şekiller hiç bir şekilde +IAyU ekiyle ilişkili değildir. Fakat Halaççada iki husus dikkati çeker: Bunlardan birincisi, genellikle yer ve yön bildiren kelimelere eklenerek zarf yapan +IAşU¹², +IAşUyA, +IAyU ve +IAyUyA ekleridir (Doerfer 1988: 100-1). Zaman bildiren tek örnek olarak *yil+laşo* “jährlich” mevcuttur ve bu da Çuvaşça *şullen* (= **yaşlayın*) örneğine benzemektedir. Halaçça +IAyU(yA) zarf ekinin ET +IAyU ile bağlantılı olduğu aşikardır. Bu durumda başka bir eskicil özellik olarak, Halaçça ET +IAyU ekini olduğu gibi koruyan tek çağdaş Türk dilidir. İkinci dikkat çeken bir husus ise, *sabāy+la* ~ *sabāy+lan*, *yavāş+la* ~ *yāvāş+lan* (Doerfer 1988: 102) zarflarında görülen +IA(n) ekidir. Bu ek, Doerfer’in belirttiği gibi ET +IA zarf ekinden gelebileceği gibi, Oğuzcadan alınmış +IAyIn ekinin büzülmüş hali de olabilir (krş. TT *sabahleyin*, Gagauz *sabaalän* ve Çuvaşça +len).

4. +IAyU Ekinin İç Yapısı

+IAyU ekinin uzunluğu, onun birleşik bir ek olduğunu ele vermektedir. Ekin iç yapısını belirlemek, onun hangi morfemlerden oluştuğunu ortaya koymaktır.

+IAyU similatif ekinin iç yapısı, Erdal (1991) ve (2004) tarafından farklı açıklanır. Erdal (1991: 406-7), eki kalıplaşmış +IA-yU gerundiumundan ayrı

11 +leyin: *ancileyin*, *annakleyin*, *bayakleyin*, *benceleyin*, *bencileyin*, *büyükleyin*, *dillileyin*, *erteleyin*, *ettikleyin*, *ettikleyin*, *gafilleyin*, *gelmişleyin*, *getmişleyin*, *guşluhleyin*, *gücüleyin* (~ *gücüle*), *güzelleyin*, *habesleyin*, *hapesleyin*, *kırmızıleyin*, *kısaleyin*, *küçükleyin*, *mavileyin*, *onceleyin*, *ovleyin*, *önceleyin*, *övleyin*, *sabahleyin*, *sabaleyin*, *sebahleyin*, *sencileyin*, *uzunleyin*, *yıvarleyin*, *zabahleyin*. +layın: *ancılayın*, *arıklayın*, *arkalayın* (~ *arkalayı*), *buldulayın*, *doruklayın*, *onculayın*, *sabahlayın*, *uğurlayın*, *yastılayın*, *zabahlayın*. +IAyn: *bıldırlayın*, *etraflayın*, *ettikleyin*, *öleyin*. +layı: *arkalayı*, *kabalayı* ~ *gabalayı* (~ *kabala*), *ardalayı*, *kabaklayı*, *ortalayı*. +leyi: *karşileyi*. (DS) Anadolu ağızlarında +IAy şekli hiç görülmez.

12 Halaçça +IAşU(yA) eki, ET +IAşU kalıplaşmış gerundiumundan (Erdal 1991: 403) gelmektedir ve +IAp, +IAyU, +IAyIn ve +IAtl gibi analiz edilmelidir: +IA-(X)ş-U. Yani bu ek +IA- yapım ekine getirilen işteşlik ekinin kalıplaşmış gerundiumudur.

tutarak +IA zarf ekinin +yU¹³ ile genişletilmiş bir hali olarak inceler. Erdal’a (1991) göre; *birtämläti*, *näçökläti*, *nätägläti* ve *kaltı* (< ka+la+tı) kelimelerinde geçen +IAtl eki de, +IA zarf ekinin yine bir zarf eki olan +tl ile genişletilmiş şeklidir.

Erdal’a (1991: 409) göre işlevleri açısından üç farklı +IAyU eki mevcuttur:

1) İFY +IA- eki ile türetilmiş fiillerin kalıplaşmış vokalgerundiumu: *baş+la-yu*, *üzüK+lä-yü*, *çın+la-yu* ve *yeläyü* (< *yel+lä-yü*).

2) +IA zarf eki ile oluşturulmuş zarfların +yU ile genişletilmiş ve yine zarf görevi gören şekilleri: *iki+lä+yü*, *tägirmi+lä+yü*, *üzä+lä+yü*, *yañı+la+yu*, *yana+la+yu*, *kur+la+yu*.

3) Eklendiği isme veya zamire “gibi, -miş gibi” anlamları katan ve örnekleri yukarıda verilen +IAyU similatif ekli şekiller.

Bu gruba aynı işlevli +çUIAyU ~ +çIIAyU eki de girer: *bulıtçulayu*, *bulıtçulayu* ve *kürägçüläyü* (Erdal 2004: 179-80). Çalışmamızın esas konusu olan *anılayu* şekli de üçüncü gruba dahil edilmelidir çünkü zarf olarak kullanılmasının yanında öncelikle “onun gibi” anlamını taşır.

Bizi ilgilendiren üçüncü gruptaki +IAyU similatif ekini Erdal (1991: 409) +IA+yU olarak açıklar: “[...] its origin must have been in the sequence +IA+yU”. Erdal (2004: 179) ise, similatif eki için şöyle yazar: “The simulative suffix +IAyU no doubt comes from the vowel converb of denominal verbs ending in +IA-”.

Bizce, ikinci gruptaki +IAyU zarf eki, +IA+tl¹⁴ eki gibi +IA+*yU olarak analiz edilebilir. Bu analizin en büyük desteği +IAyU ekli zarfların çoğunun +IA ekli varyantlarının (ya da köklerinin) bulunmasıdır. İkinci gruba giren Osm. *yäñi+yin* „yeniden“ (YTS 242b; krş. ET *yañılayu*), *ikiläyin* „ikinci kez“ (YTS 113b, iki+lä+yin¹⁵, krş. ET *ikiläyü*) ve Türkmençe *arka+yın* „arkasında“ (Hanser 2003: 90) +IA+*yU analizini destekler.

Ancak üçüncü gruptaki similatif eki +IAyU, Erdal’ın (2004) savunduğu gibi +IA-yU olarak görülmelidir. Bu ek, Orta Türkçe döneminde +IAY şeklini almıştır. -yU gerundiumunun kısalmasını aşağıda inceleyeceğiz. Fakat şimdilik şunu söyleyebiliriz ki hem -yU gerundiumunun hem de +IAyU ekinin kısalması, Erdal’ın görüşünü destekler mahiyettedir.

Aynı şekilde, Oğuz merkezli Orta Türkçe +IAyIn eki de İFY +IA- ve -(X)

13 Farazi *+yU eki, ET *kañu* “hangi” (< ka(n)+yu) soru zahirinin içinde gizlidir. Özönder (2001: 1435) de bu görüşü katılmaktadır.

14 +tl ~ +dl eki, (farazi *+yU ekinin aksine) ET yazıtlarda da görülen ve varlığı kesin olan bir zarf ekidir (Tekin 2003: 142-144, Erdal 2004: 330). +IAtl ekinin +IA- yapım eki üzerine gelen -(X)t- ettirgen çatının gerundiumu olma ihtimali düşüktür. Ancak Tekin’in (2002) +IA-tl şeklindeki analizi Osm. *ikilädin* „ikinci kez“ (YTS 113; krş. ET *ikiläyü*) göz önüne alınırsa doğru olabilir. Tekin, bu ekteki *-tl ekini -mAtl(n) gerundiumundaki -tl(n) ve Halaççadaki -di ~ -dU gerundium ekleri ile bir ve aynı sayar. EAT -mA-dIn ve *iki+lä-din* dikkate alındığında +IAtl eki, Eski Oğuzca için *+IAIn olarak yeniden kurulabilir.

15 Bu kelime, gerundium ekli *iki+lä-yin* olarak da incelenebilirdi, fakat *yäñi+yin* yukarıdaki analizi haklı çıkarmaktadır.

yXn gerundium eki (Erdal 2004: 316-7) olarak analiz edilebilir.

Bazı benzer örneklerle¹⁶ bakarak ET +lAyU > +lAyIn gibi bir gelişim düşünülse bile, eklerin farklı olan ikinci ünlüleri yüzünden bu pek olası gözükmemektedir. Eski Türkçe eklerdeki /U/ arkefonemi, Eski Anadolu Türkçesinde /U/ olarak devam eder: ET -dUk+ : EAT -dUk+, ET -sUn ~ -zUn : EAT -sUn, ET -tUr- : EAT -dUr-.

Bütün bunlara ek olarak, bazı çağdaş Türk lehçelerinde görülen +lA-p eki, yapısal olarak +lA-yU ve +lA-yXn eklerine çok benzemektedir. Bu ek, daha Codex Cumanicus'ta kalıplaşmaya ve zarf eki olarak kullanılmaya başlamıştır: *berklep*, *kertilep*, *terklep* (Gabain 1959: 67). Türkmencede +lAp halen işlek bir ektir: *aylap*, *sagatlap*, *günläp*, *minutlap*, *piyadalap*, *yüzläp*, *münläp* (Hanser 2003: 88). Kazakçada da +lAp, zarf eki olarak görülmektedir: *jayaw+lAp* “yayan, yaya olarak” (Kirchner 1998: 327) < *jayaw* < ET *yadağ*. Bu ek, +lAyU ve +lAyIn eklerinin gerundium kökenli olduğu varsayımını güçlendirir.

Moğolcaya baktığımızda Türkçedekine benzer ilginç bir tabloyla karşılaşırız: Klasik Moğolcada “öyle, böyle” anlamlarını taşıyan *egünçilen* “similarly to this, [in] this way, thus”, *tegünçilen* “thus, so, that way” ile *ein* “so, thus, in this way or manner”, *tein* “such, so, this way, thus; yes; that is right” zarflarıdır (Lessing 1995: 301b, 304a, 795b, 796b). Lessing, *egünçilen* ve *tegünçilen* şekilleri için “modal conv[erb] of egünçile-/tegünçile-” diye yazar. Bahsedilen ‘modal converb’, “yoluyla” (“by way of”) anlamı veren Moğolca -(U)n gerundium ekidir (Janhunana 2003: 25). Janhunana (2003: 20) ise *eyin* ve *teyin* şekillerini *e.yi- ve *te.yi- farazi fiillerinin modal gerundiumu sayıyor. Görüldüğü gibi, Moğolcada da “öyle, böyle” anlamlarına gelen zarflar, gerundium eki ile oluşturulmuştur.

Janhunana'nın aksine, *eyin* ve *teyin* şekilleri e+*yin ve te+*yin şeklinde de yorumlanabilir. Osm. *yäni+yin* de göz önüne alınınca, zarf yapan bir +yIn ekinin varlığı da olası gözükmemektedir.

5. Eski Türkçe -yU Gerundium Ekinin Tarihi ve Çağdaş Varyantları

Similatif ekinde görülen -yU gerundiumunun -y şeklinde kısalması; ilk olarak Harezmi Türkçesinde, gerundium eki -y ve olumsuzu -mAy¹⁷ ekinde

¹⁶ Nogay *sayın*, Türkmençe *gün+sayın*, Çağatayca *sayın* < ET *sa-yu*; EAT *degin*, CC *deyin* (Gabain 1959: 62), Karayca *deyin* < ET *täg-i*; CC *dağın* (Gabain 1959: 71), Tatarca *tagın*, Özbek *tagın*, Karayca *tagın* < ET *tağ-i*; EAT *arqun* (YTS 13a), CC *aqrın* ~ *arqun* (Gabain 1959: 66) < ET *aqr-u*; EAT *yüzinқыwun* (YTS 256b), TT *yüzükoyun*, *çalt koyun* “arka üstü” (İH 10) < ET *qud-i*; Başkurtça, Kazan Tatarcası *taban* (Grönbech 1995: 41) < ET *tap-a*; Karayca *yaşırım* “gizlice” < ET *yaş-ur-u*.

¹⁷ -yU gerundiumunun olumsuzu olan -mAyU, Eski Türkçede çok nadir görülür: *umayu*, *körmäyü* ve *ilinmäyü*. Bir kez de kısa şekliyle görülür: *bulmay* (Erdal 2004: 314, 507dn.). Ata'nın (2002: 91) verilerine bakılırsa, -y ve -mAy kısa şekilleri Harezmi Türkçesinde sadece Kışâşü'l-Enbiyâ'da görülür.

görülür (Ata 2002: 91). -y ve -mAy gerundium ekleri, Çağataycada varlığını sürdürür¹⁸ (Eckmann 2003: 97-98, 100, 142-143; Boeschoten&Vandamme 1998: 172). Tekin (2002) Çağatayca -mAy gerundium ekinin -mA- olumsuzluk eki ile ET -yU ekinden geldiğini yazar. Aynı durum, Memluk Kıpçak Türkçesi için de geçerlidir (Berta 1998: 164). Berta, aynı zamanda arkaik -yU varyantının varlığından da bahseder. Codex Cumanicus'ta -y ve -mAy kısa şekilleri görülür. Ancak bunun yanında -mAyIn¹⁹ (< ET -mAyIn) gerundiumuna da rastlanır.

-y ve -mAy gerundium ekleri; Özbekçede (TLG 338-39), Yeni Uygurcada (TLG 411), Kazakçada (TLG 472), Karakalpakçada (TLG 596) Nogaycada (TLG 662), Tatarcada (TLG 725-26), Kırım Tatarcasında (TLG 862-63), Karaçay-Malkarcada (TLG 919-21), Kumukçada (TLG 997), Altaycada (TLG 1065-66) yaşamaktadır. -y eki ise, Kırgızcada (TLG 526), Başkurtçada (TLG 794), Tuvacada (TLG 1208) mevcuttur.²⁰

Oğuzcada ise durum farklıdır: ET -yU gerundium eki, -y şeklinde kısalmaz. Eski Anadolu Türkçesinde -yA, -yI ve -yU (Kerslake 1998: 195), Türkiye Türkçesinde -yA (TLG 65), Türkmencede -(y)A²¹ (Schönig 1998: 269), Azericede -yA (TLG 213) ve Gagauzcada -yA olarak devam eder. Olumsuzu -mAy da görülmez. Olumsuz gerundium eki olarak; Eski Anadolu Türkçesi -mAdIn, -mAzdAn, -mAksIzIn (Kerslake 1998: 195) ve -mAyIn²², Türkiye Türkçesi -mAdAn ve -mAksIzIn (TLG 66), Türkmençe -mAAAn²³ (TLG 278) ve -mAzdAn (Schönig 1998: 269, Hanser 2003: 120), Azerice -mAdAn ve -mAzdAn (TLG 213) ve Gagauzca -mAdAAAn (TLG 137) eklerini kullanır.

Sonuç olarak;

1) -yU eki (Türkmençe hariç) Oğuz grubunda kısalmaz. Oğuz grubu dışında ise neredeyse istisnasız -y olarak kısalmış görülür.

2) ET +IAyU similitif eki, *+IAyIn şekliyle öncelikle Oğuz grubunda, sonra da ona komşu olan ve ondan etkilenmiş tarihi ve çağdaş lehçelerde görülür. Anlaşılacağı üzere +IAyIn Oğuz merkezlidir. Bu bakımdan, Maniheist metinlerde Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan *ançulayu* yerine *ançula* zarfının görülmesi²⁴ ve +IAyU similitif ekinin kullanılmaması ilginçtir.

3) Oğuzca +IAyIn, doğrudan ET +IAyU ekinden getirilemez. +IA-yU,

18 Eckmann (2003: 98), Çağataycada -yU ekinin “sadece şiirde, vezin zaruriyetiyle” kullanıldığını yazar.

19 Gabain (1959: 66) -mAyIn ekli örnekleri -n gerundium altında verir. Ayrıca bk. Erdal 2004: 317.

20 Bu dillerde -mAy eki görülmez.

21 Hanser (2003: 124) ünlüden sonra -y gerundiumunun geldiğini yazar.

22 Kerslake'de (1998: 195) gösterilmemiş olmasına rağmen -mAyIn eki, Süheyl ü Nevbahâr'ın 2882. ve 2892. beyitlerinde olmak üzere iki kez geçer (Dilçin 1991). Türkiye Türkçesindeki -mAyInA eki, genellikle -(y)InA (< ET -gInçA) ekinin olumsuzu olarak görülse de, aslında Codex Cumanicus'ta (Gabain 1959: 66) ve modern dillerden Kırgızca, Karayca ve Tatar ağızlarında (Schönig 1997: 19n.) var olan -mAyInçA ekinden geldiği düşünülebilir. Kıpçakçadaki bu -mAyInçA ekinin *-mA-gInçA şeklinden gelmediği ve -mAyIn+çA şeklinden geliştiği açıktır.

23 Bu ek, ET -mAyIn ekinin büzülmesi ile meydana gelmiştir.

24 *Ançula*, ET *ançulayu* zarfının sadece Maniheist metinlerde geçen nadir bir varyantıdır (Erdal 1991: 410).

+lA-p, +lA-tl ve +lA-ş-U ekleriyle yapı benzerliği gösterir ve +lA-yXn olarak analiz edilmelidir. -yXn gerundium eki, Eski Türkçede hem müstakil olarak hem de olumsuz -mA-yXn ekinde görülür.

4) CC, Türkmençe, Karaçay-Malkarcadaki +lAy eki ve Halaçça +lAyU(yA), doğrudan ET +lAyU similtatif ekinden gelir.

5) -yU gerundium ekinin Orta Türkçeden itibaren kısa şeklinin (-y) görülmesi, *anılayı* > *allay* zarfının kısalmasına bire bir paralellik gösterir.

6. Eski Türkçe *Ançulayı* ve Eski Anadolu Türkçesindeki Devamı *Ancılayın*

Erdal (1991: 410; 2004: 202-3), Eski Türkçede *anılayı* ve *munılayı* yanında *ançulayı* ve *munçulayı* ~ *minçulayı* şekillerinin de kullanıldığını belirtiyor. Erdal (1991: 404) +çU+ ekini ‘locative formative’ olarak açıklarken, Erdal (2004: 198) bunu ekvatif eki +çA+ olarak görüyor, fakat Eski Türkçenin fonolojisinde A/U nöbetleşmesinin pek mümkün olmadığını da belirtiyor. Özönder (2001: 1433), bu ‘ara ek’i “tabi olduğu isme ‘şüphesiz, kesin olarak, kesinlikle’ anlamlarını veren çI/çU ek-edati” olarak görüyor. Bu ek, aşağıda göreceğimiz gibi, Eski Anadolu Türkçesinde +çI+ olarak sadece düz ünlülü olarak karşımıza çıkıyor. Bizce, bu ek ne ‘locative formative’ +çU, ne ekvatif eki +çA, ne de çI/çU edatının ekleşmiş halidir. Bizce +çI+ ~ +çU+ eki, ET *üstürti*, *içtirti*, *taştırtı*, *kedirtti* ve *öndürtti* zarflarının ve *antıran* ~ *antaran*, *munıran*, *mundırtın* zamirinin orta hecesinde bulunan, *gün+düz* kelimesinin ikinci hecesini oluşturan ama tek başına kullanılmayan +dXr+ ekine²⁵ benzer bir ektir (Erdal 2004: 203, 330). Yukarıda bahsedilen Moğolca *egünçilen* ve *teğünçilen* zarflarında görülen +çI+ ekiyle de aynı olmalıdır. Bu durumda Oğuzca +çI+ eki, ET +çU+ ekine göre daha eskicidir. Fakat Eski Türkçede erken örneklerin +çU+lAyU ile (*bizinçülüyü*, *siniçülüyü*) ve geç örneklerin +çI+lAyU ile (*biziñçilüyü*, *sizniçilüyü*) görülmesi (Erdal 2004: 198), +çU+ > +çI+ gelişmesini de muhtemel göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçede *äylä* ~ *öylä* yanında ET *ançulayı* zarfının devamı niteliğinde olan *ancılayın* (TS 129-31) da kullanılır. Bunun dışında *buncılayın* ~ *muncılayın* (TS 698-99) ve *anlarıcılayın* örnekleri de aynı gruba dahildir.

Ancılayın, *äylä* zarfına göre sayıca daha azdır. Örnek olarak, Süheyl ü Nevbahâr’da *ancılayın* 3 kez, *äylä* 16 kez kullanılmıştır. Dede Korkut Kitabı’nda *ancılayın* geçmez; *äylä* 16 kez, *öylä* 2 kez kullanılmıştır. Cem Sultan Divanı’nda da *ancılayın* geçmez, sadece *äylä* kullanılır. Hüsrev ü Şirîn ve Kitābu Evsāfi Mesācidi’ş-Şerīfe’de *äylä* ve buna ek olarak *anca* “öyle” kullanılır, fakat

25 Bu ek, Moğolcaya geçerek +dUr şeklini almış ve datif eki olarak kullanılmıştır (Erdal 2004: 203).

ancılayın zarfı geçmez. Örnekler çoğaltılabilir ancak sonuç yine yukarıdakine benzer olacaktır.

Ancılayın zarfının sayıca azlığı, i) eskicil oluşuna ii) daha kısa olan *äylä* ~ *öylä* zarfının tercih edilmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Yukarıda verdiğimiz birinci sebebin dayanak noktalarını aşağıda açıklayacağız.

7. Oğuzcada Kıpçakçadan Eski Bir Alıntı: *Ayla* ~ *Äylä*

EAT *ancılayın* iki sebepten ötürü eskicidir ve tamamen Oğuzca özellikler gösterir:

- 1) ET +lAyU ekine karşılık EAT (Oğuzca) +lAyIn ekini barındırması;
- 2) ET +çU+ ‘ara eki’ne karşılık EAT (Oğuzca) +çI+ ekini barındırması²⁶.

Bizce, ‘Oğuzca’ *ancılayın*’a karşılık *äylä*, Kıpçakçadan çok eski bir alıntıdır. Yukarıda verdiğimiz gelişim çizgisini devam ettirelim:

- 1) ET *anılayı* > **anılayı* > **allayı* > Eski Kıpçakça *alay* ~ *allay*
- 2) Eski Kıpçakça *alay* ~ *allay* → Eski Oğuzca **alay*
- 3) Eski Oğuzca **alay* > DLT (Oğuz) *ayla* > EAT *äylä* > EAT *öylä*

Al(l)ay zarfının Oğuzca olmadığının iki dayanak noktası vardır:

1) -yU ve +lAyU ekleri, Oğuz değil Kıpçak merkezli olarak son ünlüsünü düşürür ve kısalırlar.

2) +lAyU ekinin Oğuzca karşılığı +lAyIn’dir.²⁷

Yukarıda görüldüğü üzere, Kıpçakça *al(l)ay* Oğuzcaya girdikten sonra, ilk olarak göçüşmeye, sonra incelmeye²⁸ ve son olarak *ol* zamirine analogiyle ilk hecede yuvarlaklaşmaya maruz kalmıştır. Bu değişimler onu Kıpçakça *al(l)ay*’dan uzaklaştırmış ve Oğuzca bir görünüm vermiştir.

DLT’ye göre 11. Yüzyılda Oğuzcada *ayla* var olduğuna göre, en geç 10. Yüzyılda Kıpçakçada *al(l)ay* şekli var olmuş ve aynı yüzyılda Oğuzca tarafından ödünç alınıp göçüşme yoluyla DLT’deki şeklini almış olmalıdır.

Bu durumda, DLT *ayla* ve EAT *äylä* ~ *öylä* Kāşğarī’nin bahsettiği Oğuz-Kıpçak kardeşliğinin hatırı sayılır bir yadigarıdır.

26 Benzer bir düzleşme veya düz ünlülü varyant, ET mU : EAT mI soru edatında görülür.

27 Anadolu ağızlarında görülen ve yukarıda örneklerini verdiğimiz +lAyI eki eskicil ise, doğrudan ET +lAyU ekinin devamı olmalıdır.

28 Benzer bir incelmeye, ET *yañı* > EAT *yäñi*, ET *ayıt-* > EAT *äyt-* ve ET *amtı* > EAT *emdi* kelimelerinde de görülür.

8. Proto-Oğuzcada Kıpçakçadan Alıntı Başka Bir Kelime: *Çigäläk “Çilek”

Oğuzcadaki tek Kıpçakça alıntının *ayla/äylä* kelimesi olamayacağı açıktır. O yüzden Oğuzcada Kıpçakçadan alıntı olduğunu düşündüğümüz başka bir kelimeyi daha aşağıda vermeyi uygun gördük.

Biz; Türkçe *çilek*, Türkmençe *çigelek* (Räsänen 1949: 226) ve Azerice *çiyäläk* (AzDİL I 488) kelimelerinin kökeni olan Proto-Oğuzca *çigäläk²⁹ kelimesinin Kıpçakçadan çok eski bir alıntı olduğunu düşünüyoruz. ET *yigdä* “iğde” kelimesinin bir türevi olan ve tanıtlanmamış *yigdäläk³⁰ kelimesi, önce göçüşmeye uğrayarak *yidgäläk (EDAL 1549-50), sonra [d] > [y] ses değişimiyle *yiygäläk üzerinden Kıpçakçada *yigäläk ~ *yigäläk şeklini almıştır. Kıpçakçada söz başı [y] > [c] değişimiyle³¹ *cigäläk olmuş ve [c] sesini bulundurmayan Oğuzcaya³² *çigäläk olarak alıntılanmıştır. *Yigdäläk, Hakas lehçesinde *çistek* ~ *sestek* (< *yiz(ä)läk < *yidäläk) (Baskakov 1953: 317), Altay lehçesinde *distäk*, Tatar lehçesinde *ciläk* ~ (dial.) *yeläk*, Başkurt lehçesinde *yeläk*, Kazakçada *cidek*, Karaçay-Malkar lehçesinde *cilek*, Kumukçada *ciyelek*, Nogaycada *yelek* (EDAL 1549) şeklinde devam etmektedir.

Kısaltmalar

- CC: Codex Cumanicus
 DLT: Dīvānū Luġāti't-Türk
 EAT: Eski Anadolu Türkçesi
 EDPT: Clauson 1972.
 ET: Eski Türkçe
 İFY: İsimden fiil yapan
 KB: Kutadgu Bilig
 KM: Klasik Moğolca
 TT: Türkiye Türkçesi

29 Kelime bu haliyle Farsçaya *çigalak* olarak geçmiştir (TMEN § 1110).

30 Gülensoy (2007: 242) Eski Türkçe için *yidläk ~ *yigläk şeklini öneriyor.

31 DLT'de Kıpçakçadaki söz başı [y] > [c] değişiminden bahsedilmekte ve birçok örnek verilmektedir.

32 Her ne kadar DLT'de Oğuzca için de [y] > [c] değişiminden bahsedilmiş olsa da böyle bir değişim tarihi ve çağdaş Oğuz lehçelerinde görülmemektedir.

Kaynaklar

- ATA, Aysu (1997), *Nāşirü'd-dīn Bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī: Kışāşü'l-Enbiyā*, II: Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2, Ankara.
- ATA, Aysu (2002), *Harezm - Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1945), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- , (1970), *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara.
- AzDİL I= *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, (2006), I. Cild, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakü.
- AzDİL II= *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, (2006), II. Cild, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakü.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema (2001), “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: ÇI/ÇU”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül 2000)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BASKAKOV, N. A. (1953), *Hakassko-Russkiy Slovar*, Moskova.
- BAYRAM, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet Yayınları, Konya.
- BERTA, Árpád (1998a), “Middle Kipchak”, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 158-165.
- , (1998b), “Tatar and Bashkir”, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 283-300.
- , (1998c), “West Kipchak Languages”, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 301-317.
- BOESCHOTEN, Hendrik, VANDAMME, Marc (1998), “Chagatay”, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 166-178.
- BOROVKOV, A. K. (1963), *Leksika sredneaziatskogo Tefsira XIII-XV vv.*, İzdatel'ctvo Vostočnoy Literaturı, Moskova.
- BUDAGOV, Lazar' (1869), *Sravnitelnyy Slovar' Turetsko-Tatarskih Narçiy*, Tom 1, Nauk, St. Petersburg.
- CHIRLI, Nadejda (2005), *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı: Algış bitigi*, Stichting SOTA, Haarlem/Hollanda.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon, Oxford.
- ÇULHA, Tülay (2006), *Karaycanın Kısa Sözcüğü: Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, Dil ve Edebiyat Dizisi 6, İstanbul.
- DankKelly = DANKOFF, Robert, KELLY, James (1982-1985), *Mahmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Diwān Lugat at-Turk)*, Parts I-III, Harvard University Printing Office, Cambridge.
- DİLÇİN, Cem (1991), *Mes'ūd Bin Aḥmed: Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: Sayı 51, Ankara.
- DOERFER, Gerhard (1988), *Grammatik des Chaladsch*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- DS = <http://tdkterim.gov.tr/ttas/> (13.09.2009)
- ECKMANN, Janos (2003), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (yay. haz. Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya), Türk Dil Kurumu Yayınları: 635, Ankara.

- EDAL = STAROSTİN, S. A., DYBO A. V., MUDRAK O. A. (2005), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Brill.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I- II, Harrassowitz, Wiesbaden.
- , (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- GABAİN, Annemarie Von (1959), “Die Sprache des Codex Cumanicus”, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Vol. 1, Wiesbaden, s. 46-73.
- GOLDEN, Peter (2000), *The King’s Dictionary: The Rasulid Hexaglot*, Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia, vol. 4, Brill, Leiden.
- GRØNBECH, Kaare (1942), *Komanisches Wörterbuch (Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus)*, Einar Munksgaard, Kopenhagen.
- GRØNBECH, Kaare (1995), *Türkçenin Yapısı*, (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları: 609, Ankara.
- GTS = BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Çev. Prof. Dr. İsmail Kaynak, Prof. Dr. A. Mecit Doğru, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I (A-N), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, (2005), *Kırımçak Türkçesi Grameri*, Fırat Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- HANSER, Oskar (2003), *Türkmençe Elkitabı*, (Çev. Zühal Kargı Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17, İstanbul.
- İZBUDAK, Veled (1936), *El-İdrâk Haşiyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- JANHUNAN, Juha (2003), Proto-Mongolic, *Mongolic Languages*, (ed. Juha Janhunana),: Routledge, London-New York, s. 1-29.
- KERSLAKE, Celia (1998), Ottoman Turkish, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 179-202.
- KIRCHNER, Mark (1998), Kazakh and Karakalpak, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 318-332.
- KTTTS = KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Dr. Ayabek, BAŞKAPAN, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Turan Yayınevi, Türkistan.
- KTS = TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LESSING, Ferdinand D. (1995), *Mongolian-English Dictionary*, The Mongolia Society, Bloomington.
- RADLOFF, Wilhelm (1893), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Vol. 1, St. Petersburg.
- RÄSÄNEN, Martti (1949), *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Sto. XV.
- SCHÖNİG, Claus (1998), “Turkmen”, *Turkic Languages*, (ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), Routledge, London-New York, s. 261-272.
- , (2007), “Some Notes on Modern Kipchak Turkic (Part 1)”, *Ural-Altische Jahrbücher*, Neue Folge, Band 21, 170-202.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995), “Köl Tigin ve Köl-iç-çor kitabelerinde geçen *oplayu tegmek* deyimini üzerine”, *Göktürk tarihinin meseleleri*, TKAE Yayınları, Ankara, s. 153-59.

- SEVORTYAN, Edvard Vladimiroviç (1974), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, t. I, Nauk, Moskova.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 770, Ankara.
- TDW = DAWLETŞHİN, Tamurbek, DAWLETŞHİN, Irma, TEZCAN, Semih (1989), *Tatarisch-Deutsches Wörterbuch*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- TEKİN, Talat (2002), “On the Turkic Gerundial Suffix {-mAtI(n)}”, *Splitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 35, İstanbul-Berlin, s. 375-384.
- TMEN = Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- TLG = *Türk Lehçeleri Grameri*, (2007), (ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara.
- TS = *Tarama Sözlüğü*, (1963-1972), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TS Ekler = *Tarama Sözlüğü: Ekler*, (1974), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TTS = TALAT, Tekin, ÖLMEZ, Mehmet, CEYLAN, Emine, ÖLMEZ, Zuhale, EKER, Sürer (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg, İstanbul.
- YTS = *Yeni Tarama Sözlüğü*, (1983), Düz. Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YUDAHİN, Konstantin Kuz'miç (1965), *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*, İzdatel'ctvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova.